

AABITSAL ON AJA NÄGU

Juris Cibulšs. Latgaliešu ābeces 1768–2008. [Rīga]: Zinātne, 2009. 175 lk.

Juris Cibulšs on üllitanud huvitava uurimuse latgali aabitsatest. See on esmakordne põhjalik ülevaade latgali keelsetest aabitsatest, õieti on tegemist esimese Läti aabitsalugu laiema valgustava uurimusega.

Raamat algab üldisemate peatükki dega, milles J. Cibulš annab lühiülevaate aabitsatüüpidest ja illustreerimisprintsiipidest, lugemaõpetamise meetoditest, aabitsate olulisimaist tunnustest ning iseloomujoontest. Tema sõnul on aabitsad kui miniatuursed entsüklopeediad, mis räägivad kaasakiskuvalt ja ülevaatlikult oma maa ajaloo, geograafiast ja kultuurist. Eraldi peatükis on raamatu autor pidanud vajalikuks käsitleda koduõpetust. Ema õpetust voki juures on meenutanud peaaegu kõik Latgale kirjamehed ja -naised. XIX sajandi teisel poolel, trükikeelu ajajärgul (1865–1904) ja veel pärast sedagi, kui latgali keele ja kultuuri säilitamisel oli oluline osa täita naisrändõpetajatel. Rändõpetajad kulgesid külast külla ja õpetasid lapsi lugema. Juris Cibulši raamatus on ohtralt illustreerimisi aabitsate esikaantest ja sisust.

Teadaolevalt trükiti esimene aabits Euroopas 1491. a. See oli ladinakeelne. Aabitsa eelkäijaks olid vaha- ja puutahvlid (lad *tabulae abcdariae*), millele kirjutati tähestik, harjutussilbid ning tähtsaimad palved. Latgali aabitsate ajalugu on paari sajandi vanune. Latgali aabitsad [latgalipäraselt enamasti (*e*)*lementars*] liigitab raamatu autor aabitsateks-katekismusteks, latgali autorite aabitsateks, Latgale koolidele kohaldatud läti aabitsateks, uuemateks aabitsateks, Nõukogude Venemaal väljaantud aabitsateks, Latgale venestamist taotlevateks aabitsateks ja uue

aja aabitsateks. Raamat tutvustab kõiki teada olevaid latgali aabitsaid, sealhulgas nende sisu, õppimismeetodit, kasutatud ortograafia eripära jms, mahtu, formaati, trükiarvu, ilmumisaega ja -kohta. Samuti on esitatud info aabitsa tsensori, vanade aabitsate teada oleva(te) eksemplari(de) säilituskoha ja ilmumisaja hinna kohta. Autor on lisanud sellegi info, millised latgali aabitsad on tema isiklikus aabitsakogus.

Mitme sajandi vältel õpetasid latgali aabitsad lugema tähenimesid veerides, mis oli lastele üpris rõõmutu tegevus ja lugemine sai selgeks vaevarikkalt. Selgeks see ometi saadi: Juris Cibulš rõhutab, et Latgales oli kirjaoskuse tase suhteliselt kõrge. Esmakordselt rakendatakse lugemaõpetamisel häälikumeetodit Latgali ärkamisliikumise keskse tegelase, insener Francis Kempši koostatud aabitsas, mis ilmus aastal 1901 Peterburis. Latgalid olid ja on tänapäevalgi rõhuvas enamuses katoliiklased. Seetõttu on latgali aabitsatest õppinud katoliku, mitte luteri lapsed. Latgali aabitsad annavad hea ettekujutuse sellest, kui oluline on olnud katoliku kiriku osa latgalikeelse kirjasõna loomisel, viljelemisel ja säilitamisel. Katoliku aabitsad ei kasuta gooti kirja, nende kaanel pole kukekujutist. Tugevasti poolamõjulise ortograafiaga latgali aabitsates on gooti kirja siiski tutvustatud, näiteks 1902. aasta aabitsas „Jauns Elementars” („Uus aabits”), seevastu aabitsakukk, mis ilmus saksa aabitsa kaanele XVI sajandi teisel poolel, on latgali aabitsatraditsioonile täiesti tundmatu. XIX sajandi latgali aabitsate pealkirjas on nimetatud ka sihtgrupp – talupoisid –, tüdrukuid kooli ei lastud. Samuti tuleb märkida, et aabitsad meelde, et vitsakaristus on vältimatu, sest vitsa abil saavad tähed kiiremini selgeks ja katekismus jäävat

paremini pähe. Katoliku vaimuliku ja aktiivse ühiskonnategelase Nikodems Rancānsi 1925. aastal ilmunud aabits oli esimene latgali aabits, mille kaanelt vaatab vastu lugemist õppiva tüdruku pilt. Selle aabitsa tekstid püüavad kasvatada armastust kodukandi vastu, olgu siinkohal näitena toodud kahekõne „Diwi puikas” („Kaks poissi”, lk. 89): *Kas tu esi? – Latgalits. – Kaidas tu tici-bas? – Katoļu. – Kur tu dzeiwoj? – Latgolā. Kur syltoka saulite, kur gordoka maizite? – Dzimtinē.* (Kes sa oled? – Latgal. – Mis usku sa oled? – Katoliku. – Kus sa elad? – Latgales. – Kus päike paistab soojemalt, kus leib maitseb magusamalt? – Sünnimaal.)

Esimene latgali aabits trükiti aastal 1768 Vilniuses Jesuiitide Akadeemia trükikojas, autoriks tõenäoliselt jesuiitide ordu preester Miķelis Rots. Selle nagu terve rea järgnevategi latgali aabitsate ühtki eksemplari pole teada olevalt säilinud. Esimene säilinud latgali aabits on aastast 1802. 1855. aasta aabits „Eysa mociba del mozu barnu” („Lühike õpetus väikeste laste tarvis”), mis on tõenäoliselt üldse esimene Latgales väljaantud raamat, on trükitud Daugavpilsis (lk 40).

Pärast Poola 1863.–1864. aasta ülestõusu mahasurumist kehtestati Tsaari-Venemaa koosseisu kuuluvatel poolakeelsetel aladel trükikeeld, mis kestis 1904. aastani. Trükikeelu sisu oli lühidalt järgmine: Poolas ja Leedus ning Vitebski kubermangus ei tohtinud trükkida raamatuid ladina tähtedega. Venestamispoliitika sisu oli täpsemalt määratletud Vilniuse sõjaväepiirkonna kindralkuberner Konstantin Petrovitš von Kaufmani tsirkulaariga, kus on juttu küll ainult leedu keelest. Kuid kui aastast 1871 allutati Vitebski kubermang siseministeeriumile, hakkas keeld kehtima ka latgali keele suhtes. Venestamisajal avaldati latgalitele adresseeritud Nikolai Sokolovi ja Jānis (Ivans) Sprōģise *bokveris*, s.o aabits.

See trükiti Vilniuses 1864. a. Aabitsa vasakpoolisel leheküljel on venekeelne tekst, paremal lätikeelne vene tähtedega. Kuid kõnealune aabits ei juurdundud ei koolides ega koduõpetuses: vene tähti tunti halvasti ja läti keel oli latgalitele võõras ja kauge. Aabitsas nähti muuhulgas vene õigeusu propagandat, mida katoliku vaimulikkond ei saanud kuidagi heaks kiita. Juris Cibuļsil on kaudseid andmeid selle kohta, et aabitsat müüdnud ainult üks eksemplar, kuid ülistati seda kui läti ja vene rahva sõbralike suhete eredat näidet. Latgale koolides rippusid trükikeeluajal kirjad, mis tuletasid meelde, et läti keeles rääkimine on rangelt keelatud. Ligi 40 aastat väldanud trükikeeluajal ilmus mitu konterbantaabitsat, mille kaane ja tiitellehe andmestik (autor, väljaandmiskoht ja -aeg, tsensoriluba) oli puhas falsifikatsioon. Oli tava kõita need kokku mõne saksakeelse raamatuga, näiteks operetilibretoaga (lk 44).

Sõjaeelses Läti Vabariigis hakati välja andma Latgale koolidele kohandatud aabitsaid. Latgali keel oli õpetuskeeleks esimesed neli klassi. Pärast 1934. aasta 15. mai riigipöret keelustati koolides latgalikeelne õpetus, latgali õpikuid isegi põletati vaenulike kooliinspektorite käsul. Latgali aabitsaid ei ilmunud ei Saksa ega Nõukogude okupatsiooni ajal. Alles 1992. aastal, rohkem kui pool sajandit kestnud vaheaja järel, ilmus Juris Cibuļsi ja Lidiņa Leikuma koostööna taas latgali aabits. Viimane polegi õieti mõeldud lugemaõpetamiseks, vaid kujutab endast omamoodi Latgale teatmikku, näiteks võrreldakse latgali kirjakeelt läti kirjakeelega, tuues välja tema omapära.

Eraldi peatükk käsitleb Nõukogude Venemaal väljaantud latgali aabitsaid. Need trükiti kas Moskvas, Pihkvas, Novosibirskis või Tomskis. Aastal 1926 anti Nõukogude Venemaal latgalitele vähemusrahvuse staatus ja neil oli õigus luua oma koole ja organiseerida

kultuurielu. Kuid kooliõpikud ei tohtinud käsitleda ei Latgalet ega Lätit, vaid pidid toetuma Siberi ainestikule (seal elas arvukalt väljarännanud latgalaid), nende aadressiks olid lauskollektiviseerimise piirkonnad. Sama poliitilist liini pidid loomulikult järgima ka aabitsad, käsitledes klassivõitlust, klasside likvideerimise teooriat, ühiskonnakahjurite likvideerimist. Aabitsatekstid rääkisid Lenini „surematust õpetusest”, revolutsioonipühadest, võitlusest kulakluse ja puskariajajate vastu jne. Venemaal 1937. aastal alanud terror puudutas täiel määral ka latgalaid ja nende keelelisi ning kultuurilisi pürgimusi: latgalikeelne õpetus keelati ja õpikute autorid represseeriti.

Raamatu lõpus on latgali aabitsate kronoloogiline loend. Viimane on leitud ka internetis aadressil http://lvlksa.nautreni.lv/abece_2.htm.

Latgalid ja setud on paljuski saatusekaaslased. Aabitsad on aja nägu ja pakuvad omapärase võimaluse tutvuda latgalite heitliku ajalooga.

Tutvustatava raamatu autor Juris Cibulš (sünd 1951) on mitme latgali

aabitsa autor või kaasautor, sh „Latgališu ābece (lementars)” („Latgali aabits”, 1992; koos keeleteadlase Lidija Leikumaga), „Vasals!: latgaliešu valodas mācība” („Tere!: latgali keele õpik”, 2003), „Ābece” („Aabits”, 1996), „Darba burtnīca. Burtu kamolītis” („Töövihik. Tähekerä”, 1996). J. Cibulš on koostanud ka Purlova murraku, oma kodumurraku aabitsa ja lugemiku „Purlovas ābece” (2004). Laialt teatakse Juris Cibulši kui tuntud aabitsakoguja kollektsiooni, kus on umbkaudu 4000 aabitsat 200 maalt 660 (teistel andmetel 750) keeles või murdes. Tema kogu on tutvustatud paljudel näitustel Lätis ja väljaspool seda. J. Cibulš on tulihingeline latgali keele õiguste eest võitleja ja ta on avaldanud sellel teemal terve rea teravatoonilisi kirjutisi. Eesti keeles on ilmunud Juris Cibulši kirjutis „Latgali keelest” [Piirikultuuriq ja keeleq. (Võro Instituudi toimõndusõq 17). Võro: Võro Instituut, 2005, lk 67–75].

LEMBIT VABA